

Žiga Oman

REFORMACIJA NA DRAVSKEM POLJU:
zgodnjenovoveške skupnosti augsburške veroizpovedi
med Mariborom in Ptujem

Prvi pojavi reformacijskih idej so na slovenskem Štajerskem izpričani dokaj zgodaj, v Slovenj Gradcu že leta 1525, v času, ko je med privrženci Luthrovih naukov že bil tudi štajerski deželni glavar Sigmund baron Dietrichstein, njegovemu zgledu pa je sledil marsikateri plemič v deželi.¹

**Prve omembe pojavov reformacijskih idej v Mariboru
in njegovi bližnji okolici**

Napredek razširjanja nove vere in nezmožnost Rimskokatoliške cerkve, da bi to preprečila, sta deželnega kneza nadvojvoda Ferdinanda I. (vladal 1521–1564) vzpodbudila, da je za leto 1528 za nižjeavstrijske (spodnjeavstrijske) dežele odredil deželnoknežje vizitacije. Od slednjih je ohranjen zgolj protokol za Štajersko. O Ferdinandovem nezaupanju do cerkvenih ukrepov priča zlasti dejstvo, da je bila o izvedbi vizitacij celo salzburška nadškofija obveščena šele tik pred zdajci.²

- 1 Karl Amon, Maximilian Liebmann, *Kirchengeschichte der Steiermark*, Verlag Styria, Graz – Wien – Köln 1993, str. 139–141; Marko Košan, Reformacija in protireformacija v Slovenj Gradcu (1527–1629), *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 56 (2008), št. 3, str. 235–236.
- 2 Žiga Oman, Mariborska »postaja« v protokolu deželnoknežje vizitacije in inkvizicije na Štajerskem leta 1528: prvi zapisi o prisotnosti reformacijskih idej v mestu in njegovi bližnji okolici, *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, 64 (2011), št. 1, str. 22–24.

Vizitacijska komisija je na Dravskem polju na pojave nove vere naletela v mariborski in limbuški župniji, medtem ko salzburškega (do leta 1555³) Ptuja ni obiskala. V Mariboru je bilo komisiji predanih in sežganih več prepovedanih knjig in drugega tiska, deloma tudi po odhodu komisije. Med lastniki berila je bil tudi večkratni mestni sodnik Krištof Willenrainer, branilec mesta med osmanskim obleganjem mesta štiri leta pozneje. Vendar zgolj posesti evangeličanske literature nikakor ne gre šteti že za pripadnost novi veri. Niso pa taka besedila krožila le med meščani, temveč tudi med duhovščino, namreč med več mariborskimi beneficiati in limbuškim župnikom Matejem Erenbergerjem. Tudi do prve »lutrovske« pridige je v Mariboru prišlo pred vizitacijo, vendar je bil pridigar, neki mojster Hans iz Lipnice (Leibniz) vržen iz župnijske cerkve. Hkrati naj bi se tudi v tem, da so si meščani privajali beneficije, že kazalo uveljavljanje novih naukov.⁴

Navedeno kaže, da je nova vera, ki je bila leto zatem imenovana za protestantsko, tudi na Dravskem polju dokaj zgodaj postala zanimiva tako za del meščanstva kot za del duhovščine. Za plemstvo pa gre domnevati, da je sledilo vodilnim rodbinam oziroma njihovim vejam v deželi, ki so začele prestopati na stran nove vere, na Štajerskem skoraj izključno leta 1530 oklicane augsburške veroizpovedi.⁵

Uveljavljanje augsburške veroizpovedi na Dravskem polju do bruškega libela

Do tretje četrtine 16. stoletja so viri, ki pričajo o razširjanju in uveljavljanju augsburške veroizpovedi na Dravskem polju, skoraj izključno omejeni na Maribor. V času po vizitaciji se je nova vera tukaj uspela uveljaviti vsaj med premožnejšim in politično odločilnim de-

3 Marija Hernja-Masten, Prispevek h gospodarski zgodovini Ptuja v 16. stoletju, v: *Statut mesta Ptuj iz leta 1513 – Das Stadtrecht von Ptuj aus dem Jahre 1513: Mednarodni simpozij Ptujsko mestno pravo v srednjeevropskem prostoru – Internationales Symposium Das Stadtrecht von Ptuj (Pettau) im mitteleuropäischen Raum, Ptuj, 5.–7. november 1997*, Zgodovinski arhiv Ptuj, Ptuj 2003, str. 28–29.

4 Oman, *Mariborska »postaja«*, str. 25–31.

5 Amon, Liebmann, *Kirchengeschichte*, str. 141.

lom mariborskega meščanstva, saj je bilo mesto leta 1541 v družbi štajerskih deželnih stanov, ko so ti deželnega kneza neuspešno prosili za priznanje verske svobode. Maribor je zastopal mestni sodnik Koloman Holzmann, ki ga kaže jemati kot prvega mariborskega evangeličanskega mestnega sodnika.⁶

Silovit zagon je augsburška veroizpoved na Štajerskem dobila po letu 1549, ko so jo stanovi oklicali za »deželo augsburške veroizpovedi«, vsem Ferdinandovim zavrnitvam in nasprotovanju navkljub. V Mariboru je dogajanje v deželi sovpadlo s časom, ko je župnijo prevzel iz Kamnika izvirajoči vikar Jurij Siechel, ki je župnijo vodil v tedaj ne neobičajnem konfesionalno strpnem in vključujočem duhu od prevzema leta 1554 do svoje smrti 32 let pozneje. V Siechlovem času je mariborska evangeličanska skupnost lahko zacvetela, saj je bilo za vse njene duhovne potrebe, od zibelke do groba, poskrbljeno v okviru katoliške župnije. V vikarjevem zasebnem življenju se je njegova poklicna drža odražala v tem, da je bila ena od njegovih treh hčera – poročen je bil tudi sam – poročena z evangeličanom Adamom Haidfalkom, večkratnim mariborskim mestnim sodnikom.⁷

Na deželni ravni se je Maribor v tem času prebil v družbo najpomembnejših štajerskih evangeličanskih mest: glavnega mesta Gradca (Graz), t. i. viteškega mesta Judenburga in strateško pomembne Radgone (Bad Radkersburg).⁸

Vrhunec nove samozavesti meščanov je nastopil leta 1572, še pred deželnim zborom v Gradcu (graška pomiritev), brez dvoma pa v pripravah nanj, ko so mestne oblasti razglasile Maribor za »mesto augsburške veroizpovedi«. Poimenovanje se je v uradnih dokumentih mestnih oblasti neredko uporabljalo naslednjega četrto stoletja, torej v obdobju, ko lahko o mestu brez večjih zadržkov govorimo kot o »evangeličanskem Mariboru«.⁹

6 Žiga Oman, *Evngeličanski Maribor – mesto in njegova okolica v času reformacije: besedilo razstave = Evangelisches Maribor – Die Stadt und ihre nähere Umgebung in der Reformationszeit: Ausstellungstext = Evangelical Maribor – The Town and its Surroundings in the Reformation Period: Exhibition Text*, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2012, str. 6.

7 Prav tam, str. 6–8 in 21.

8 Prav tam, str. 7–8.

9 Prav tam.

Malo pozneje, leta 1574, je tudi na Ptujju prvič omenjen evangeličanski mestni svétnik, v Mariboru rojeni Jurij Willenreiner.¹⁰

Obenem so nekateri evangeličani z Dravskega polja študirali na vsaj dveh nemških evangeličanskih univerzah. Leta 1562 je Ptujčan Andrej Byler izpričan v Tübingenu, leta 1581 pa trije Mariborčani v Wittenbergu, namreč brata Willenrainer ter Jurij Creätsch, ki je pozneje bil nekaj časa mariborski mestni evangeličanski učitelj.¹¹

Prav tako je nova vera tako ali drugače dosegla tudi podeželsko podložniško prebivalstvo. Potem ko se je zanjo vsaj leta 1528 zanimal župnik v Limbušu, se je župnik v Slivnici v letih 1569–1570 celo javno izrekal za evangeličana. Slivniški grad je sicer bil v lasti baronov Kolonitschev (Kolonič), ki so v tem času že bili evangeličani, vendar dejanski vpliv župnika na njegove preostale župljane ni znan.¹²

Novo utrditev mariborskih evangeličanov so prinesli generalni stavovi oziroma meddeželni zbor v Brucku na Muri (Bruck an der Mur) leta 1578. Mesto je zastopal mestni sodnik Baltazar Herbstberger, katerega podpis je med podpisniki iz štajerskih mest sledil zgolj tistemu graškega župana. Čeprav je bil Maribor iz določil o verski svobodi izvzet, prejeli so jo zgolj Gradec, Judenburg, Ljubljana in Celovec (Klagenfurt), so se mariborske mestne oblasti prav do leta 1596 pred deželnim knezom in njegovimi oblastmi sklicevale prav na podpis bruškega libela in ga navajale v obrambo pred deželnoknežjimi pritiski.¹³

- 10 Emilijan Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Slovenska matica, Ljubljana 1981, str. 109–110; Jože Mlinarič, Turki in Maribor v prvi polovici 16. stoletja ter družina Willenrainerjev, v: *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, Založba ZRC – ZRC SAZU, Ljubljana 2001, str. 265–269.
- 11 Heinrich Hermelink (Ed.), *Die Matrikeln der Universität Tübingen, Erster Band: Die Matrikeln von 1477–1600*, Druck und Verlag von W. Kohlhammer, Stuttgart 1906, str. 426 (spletni dostop: <https://archive.org/details/diematrikelnDer00buergoog>, 24. aprila 2014); Johann Loserth, *Die Beziehungen der steiermärkischen Landschaft zu den Universitäten Wittenberg, Rostock, Heidelberg, Tübingen, Straßburg u. a. in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Leuschner & Lubensky's Universitäts-Buchhandlung, Graz 1898, str. 61; Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 20.
- 12 Jože Koropec, Ob urbarju gosposčine Slivnice pri Mariboru iz leta 1608, *Zgodovinski časopis: Zwitterjev zbornik*, 19–20 (1965–1966), str. 239; Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 11.
- 13 Žiga Oman, *Dokumenti o reformaciji in protireformaciji v Mariboru 1589–1607: Kritična objava arhivskih dokumentov*, Gradivo za zgodovino Maribora, XXXVII. zvezek, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2012, str. 8.

Do teh je prišlo že v prvih letih po münchenski konferenci leta 1579, ki je sledila kot odgovor na bruški libel.¹⁴ Na udaru se je znašel zlasti mariborski vikar Siechel, na katerega sta pritislila tako nadrejeni¹⁵ krški (Gurk) škof kot tudi prvi papeški nuncij v Gradcu, Germanik Malaspina. Vendar se je vikarju, njegovemu zasebnemu življenju in poklicnemu delovanju navkljub, uspelo obdržati, najverjetneje predvsem zato, ker so se zanj zavzele tedaj že (najmanj) prevladujoče evangeličanske mestne oblasti. Po Siechlovi smrti leta 1586 so tukajšnji evangeličani tudi pod njegovima naslednikoma imeli še dobro leto miru. Kljub temu so postale v tem času tudi mariborske mestne oblasti previdnejše pri izpričevanju svoje veroizpovedi in se zaradi tega leta 1582 zapletle celo v manjši spor z deželo.¹⁶

Slika 1: Maribor proti koncu 17. stoletja
(G. M. Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, 1681)

14 Amon, Liebmann, *Kirchengeschichte*, str. 151.

15 V letih 1506–1859 je bila župnija inkorporirana škofiji, škofu pa je šel naziv mariborskega župnika (Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 8).

16 Prav tam.

Prelom leta 1587

Leta 1587 je na Dravskem polju prišlo do dveh velikih sprememb. Mariborsko župnijo je enkrat proti koncu leta prevzel odločno v duhu protireformacije delujoči vikar Anton Manicor iz južne Tirolske, na Ptuju, kjer je do podobne menjave župnika prišlo že leta 1580 z nastopom Jurija Cobla, pa je bila decembra izvedena bojda prva deželno-knežja protireformacija v katerem od štajerskih mest. Podobno dogajanje je v naslednjem letu zajelo tudi preostanek Dravskega polja. Mariborski in ptujski evangeličani, večinoma pa tudi tukajšnje, zunaj obeh mest živeče plemstvo, z izjemo gospodov Stubenbergov, so se naenkrat znašli brez lastnih bogoslužnih prostorov in, kar se je izkazalo za še bolj pereče, brez svojih pokopališč.¹⁷

Na Ptuju je protireformacijska vizitacija iz mestnega sveta odstavila dva do štiri evangeličane, ukazala zaplembo in uničenje prepovedane evangeličanske literature ter evangeličanom odvzela cerkev Vseh svetih, ki so jo dotlej uporabljali za svoj bogoslužni prostor v mestu. V Mariboru je Manicor evangeličane nekaj pred tem odrezal od struktur svoje župnije, tako da so bili prvič po več kot treh desetletjih brez dostopa do bogoslužnega prostora, šole in pokopališč.¹⁸

Najpozneje leta 1588 je bilo nato na celotnem Dravskem polju konec pogrebov evangeličanov na katoliških pokopališčih. Vrhunec preprečevanja pokopov je bila oskrnitev groba uslužbenca Székelyev¹⁹ v Vidmu pri Ptuju. Vsa dravskopoljska evangeličanska skupnost, najpozneje tedaj verjetno že organizirana ali vsaj povezujoča se v dravskopoljski okraj augsburške veroizpovedi, je naenkrat v bližini

17 Prav tam; Marija Hernja-Masten, *Urbar gosposčine Gornji Ptuj 1597: arhivska obdelava vira in njegova znanstvena uporaba*, Viri 4, Zgodovinski arhiv Ptuj, Ptuj 2008, str. 28; Erich Winkelmann, *Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet. II. Die Zeit der beschränkt geduldeten öffentlichen Religionsübung*, A. Die Regierung Karls, *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und neuen Österreich*, 55 (1934), str. 169–170.

18 Winkelmann, *Die Regierung*, str. 169–170; Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 8.

19 Jakob Székely, leta 1583 umrl lastnik Vidma, je bil kalvinec (Matej Slekovec, *Die Szekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau: Genealogische und biografische Skizze*, samozaložba, Maribor 1894, str. 56–58).

imela na voljo le družinsko pokopališče gospodov Stubenbergov na Vurberku.²⁰

Vprašanje bogoslužnega prostora je bilo sprva manj pereče, saj je bilo grajskih kapelic na območju le več. Tako je predikant gospodov Stubenbergov, Georg Lautenschlager, po rodu iz bavarskega Lauingena, deloval na Vurberku in Ravnem polju, pri Wolfu Viljemu baronu Herbersteinu, ki je leta 1587 kupil dvorec Betnava, pa je deloval predikant okraja, Sigmund Lierzer, Korošec iz okolice Cobrca (Afritz am See) pri Osojskem jezeru. Prav tako je nekje na Dravskem polju živel sicer upokojeni predikant Janez Hardtmann.²¹

Vzpostavitev evangeličanskega cerkvenega in šolskega središča pri dvorcu Betnava

Vzpostavitev središča pri dvorcu Betnava je omogočil njegov lastnik Wolf Viljem baron Herberstein, ki je južno od Maribora (danes na robu mesta) ležeči dvorec kupil poleti 1587. Verjetno je Herberstein tudi zaposloval Sigmunda Lierzerja, preden je ta postal predikant dravskopoljskega okraja. Sicer se je Lierzer že leta 1584 podpisal kot predikant dravskopoljskih gospodov in deželanov, vendar o njihovi morebitni organiziranosti v okraj viri tedaj še molčijo, prav tako pa v viru ni podatka, kje in pri kom je predikant bival.²²

Potem ko je bila potreba po pokopališču spoznana kot prioriteta, je bilo zanj potrebno zagotoviti zemljišče ter denar za gradnjo. Zemljišče, ki je merilo okoli 0,16 ha, je prispeval Wolf Viljem baron Herberstein, za denar pa je moral okraj poskrbeti sam. Tukaj je nastopil v Mariboru živeči deželni in nekdanji deželnoknežji usluž-

20 Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 8–9.

21 Jože Mlinarič, *Evangeličanska postojanka pri gradu Betnava pri Mariboru 1588–1600*, I., Gradivo za zgodovino Maribora, XXXIV. zvezek, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2009, Obračunska knjiga 1588–1598 (1600), str. 49; Žiga Oman, *Evangeličanska postojanka pri gradu Betnava pri Mariboru 1582–1600*, III.: Kritična objava arhivskih dokumentov, Gradivo za zgodovino Maribora, XXXVIII. zvezek, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2013, GZM 38/2, str. 16; prav tam, GZM 38/3, str. 20.

22 Oman, *Evangeličanska postojanka III.*, GZM 38/2, str. 18; prav tam, str. 7.

benec Klemen Welzer pl. Eberstein, katerega neutrudna prizadevanja za lastno, dravskopoljsko evangeličansko cerkveno in šolsko središče so vzpostavitev tega sploh omogočila. Za svoj največji uspeh je Welzer lahko štel pridobitev finančno odločilne pomoči dežele, saj so bili člani okraja pri svojih prispevkih bodisi preskromni bodisi preskopi, da bi središče in predikanta lahko sami vzpostavili in vzdrževali.²³

Pokopališče je bilo zgrajeno v letih 1588-1589 in je merilo okrog 813 m². Molilnica oziroma avditorij je bila postavljena leto zatem in je vseh deset let obstoja ostala lesena. Evangeličanska bogoslužja na Dravskem polju so dotlej potekala na dvorcih Betnava in Ravno polje ter na gradu Vurberk. Poskusi, da bi jih za celoten okraj organizirali na gradovih Gornji Maribor, Slivnica in Rače ali v dvorcu Ravno polje, so propadli. Na svojo hišo na Betnavi je moral do leta 1589 počakati tudi predikant Lierzer. Dotlej je vsaj leto dni živel v bližini Viltuša, v

Slika 2: Dvorec Betnava proti koncu 17. stoletja
(G. M. Vischer, Topographia Ducatus Stiriae, 1681)

23 Prav tam, str. 8.

hiši mariborskega meščana Luka Hoferja, ki ga je bil edini v okraju pripravljen vzeti pod svojo streho. Šolska stavba je na Betnavi sledila leta 1591, vendar je nedeljski ter pevski pouk za dečke tukaj potekal že od leta 1588.²⁴

Kot datum vzpostavitve betnavskega središča gre jemati 1. januar 1589, ko je Lierzer postal še deželni predikant, saj so stanovi prispevali polovico njegovega letnega plačila, baron Herberstein pa je zemljišče deželi predal v prosto last. Središče je uradno dobilo tudi dva nadzornika oziroma inšpektorja, Klemna Welzerja in Krištofa pl. Praga, lastnika gradu Gromberk.²⁵

Vrhunec dravskopoljskega okraja augsburške veroizpovedi

Vzpostavitev središča na Betnavi je vzpodbudila nov razcvet mariborske evangeličanske skupnosti, tokrat z vikarjem v opoziciji. Manicor je ves čas svojega vodenja župnije o konfesionalnem dogajanju v njej vestno poročal deželnoknežjim oblastem v Gradec. Tako so prvi resnejši ukrepi nadvojvoda Karla II. (vladal 1564–1590) zoper evangeličanske Mariborčane po nekajletnem zatišju sledili že konec leta 1587, mesto pa je dve leti pozneje doletela prva deželnoknežja vizitacija po skoraj šestih desetletjih. Podobno kakor na Ptuju je deželni knez tudi v Mariboru ukazal zamenjavo evangeličanov v mestnih oblasteh s katoličani, prepovedal predikantu vstop v mesto, meščanom pa odhajanje na Betnavo. Vendar so bili evangeličani v Mariboru, drugače kakor na Ptuju, kjer pa tudi vsi ukazi protireformacijske komisije niso bili izpolnjeni pred letom 1588, politično neprimerno močnejši in bolj utrjeni, tako da deželnoknežji ukazi tukaj še slabo desetletje niso bili upoštevani ne kaj prida ne prav dolgo.²⁶

Regentsko obdobje (1590–1595), ki je sledilo Karlovi smrti, je prineslo največji razcvet skupnosti, čeprav sta bila tako nadvojvoda

24 Prav tam; Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 9–10; Winkelmann, *Die Regierung*, str. 169–170?

25 Oman, *Evangeličanska postojanka III.*, str. 8; prav tam, GZM 38/10, str. 31–33.

26 Prav tam, GZM 38/3, str. 19; Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 10; Winkelmann, *Die Regierung*, str. 169–170.

Ernest kot nadvojvoda Maksimilijan enako nepopustljiva do tukajšnjih evangeličanov kakor njun predhodnik. Vendar je njuna nepopustljivost bolj kot ne ostala le na papirju. Na Ptujju so se v mestni svèt vrnili prej odstavljene evangeličani, čeprav vse kaže, da premoči nad svojimi katoliškimi meščani tudi v tem času niso dobili. V Mariboru pa so, kakor dotlej, vse deželno knežje ukaze preprosto zavračali ali ignorirali, sklicujoč se na svoj podpis bruškega libela. Pri tem je treba razumeti, da je tovrstno ravnanje vsaj s stališča deželnih stanov pomenilo najmilejšo legitimno obliko odpora proti deželnemu knezu.²⁷

V Mariboru je v tem času deloval povsem ali skoraj povsem evangeličanski mestni svèt in tudi mestni sodniki, najvišji predstavniki mestne samouprave, so bili evangeličani. Na Ptujju so bili evangeličani največ mestni svétniki. Najdlje je v tem obdobju mariborski mestni sodnik augsburške veroizpovedi ostal Hans Glades (1593–1595), vendar ga – kakor druge njegove sovornike na tem položaju – deželno knežje oblasti niso potrdile.²⁸

Kljub vsemu deželno knežji pritisk ni bil jeman zlahka. O tem priča kar nekaj obsežnih prošenj Mariborčanov deželnim stanovom za zaščito. K eni iz leta 1595 najverjetneje sodi tudi seznam 88 meščanov augsburške veroizpovedi, med njimi vsaj večine, če ne celotnega mestnega svéta, mestnega sodnika in vseh četrtnih mojstrov, predstavnikov mestnih četrti. Število 88 meščanov je seveda treba pomnožiti s tedanjim povprečnim številom družinskih članov, kar pomeni okoli 440 evangeličanov meščanskega stanu v mestu z nekaj čez tisoč prebivalci. Ob tem, da večina prebivalcev ni imela položaja meščanov in s tem v mestu odločujočega stanu. K evangeličanskim meščanom je hkrati treba prišteti še njihove sovornike med plemiči, deželnimi in drugimi uradniki, ki so živeli v Mariboru, gotovo pa tudi med nesvobodnim mestnim prebivalstvom.²⁹

27 Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 10; Erich Winkelmann, *Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet*, II. Die Zeit der beschränkt geduldeten öffentlichen Religionsübung, B. Die Zwischenregierung nach dem Tode Karls II., *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und neuen Österreich*, 56 (1935), str. 88–89.

28 Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 10.

29 Prav tam.

V virih je leta 1591 prvič izpričano delovanje mestne »nemške« oziroma evangeličanske šole, ki pa je zanesljivo obstajala že prej. Prvi evangeličanski učitelj je v Mariboru namreč izpričan leta 1576, čeprav še kot župnijski zborovodja. Enkrat v osemdesetih letih 16. stoletja je mestni učitelj nekaj časa bil Jurij Creätsch, leta 1591 pa je mestno šolo prevzel Nikolaj Sobrius. Drugi evangeličanski mestni učitelji niso znani. V nasprotju s šolo na Betnavi, kjer so Sobriusa zaposlili isto leto, je v mestu poučeval tudi dekleta. Podobno je bilo na Ptujju, kjer pa je plemenita gospa Ana Totting³⁰ z Majšperka obenem vzdrževala izključno dekliško evangeličansko šolo.³¹

Vendar je bil Ptuj, ob tem, da je bila tamkajšnja evangeličanska skupnost že tako številčno in politično šibkejša od mariborske, leta 1593 potisnjen na stranski tir. Tedaj je bil zaradi ne zgolj za predikanta povsem neprimerne obnašanja z Betnave odpuščen Sigmund Lierzer, ki ga je zamenjal Georg Lautenschlager, ki je deloval prav na Vurberku in Ravnem polju kot predikant gospodov Stubenbergov in se je tedaj preselil na Betnavo. Na Ptuj ga gotovo ni več zaneslo tako pogosto kot dotlej, čeprav je do poletja 1596 občasno še prihajal.³² Lierzer je sprva ostal v vojaški službi Wolfa Viljema barona Herbersteina, nato se je leta 1594 vrnil na rodno Koroško, v Beljak (Villach) in Strmec (Sternberg), dve leti pozneje pa znova

30 Leta 1596 je na univerzi v Tübingenu izpričan Andrej Totting s Ptujja (Hermelink, *Die Matrikeln*, str. 727), morda sin Ane in njenega leta 1591 umrlega moža Benedikta (Mlinarič, *Evangeličanska postojanka I.*, Obračunska knjiga 1588–1598 (1600), str. 12 in 16).

31 Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 10; Erich Winkelmann, *Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet, Der Geheimprotestantismus, Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und neuen Österreich*, 58 (1937), str. 44, 47 in 49.

32 Johann Loserth, *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. Erster Theil: Die Zeiten der Regenschafft und die Auflösung des protestantischen Schul- und Kirchenministeriums in Innerösterreich 1590–1600*, *Fontes Rerum Austriacarum: Österreichische Geschichts-Quellen, Diplomataria et Acta*, Band 58, Historische Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Wien 1906, št. 281, str. 203; Jože Mlinarič, *Evangeličanska postojanka pri gradu Betnava pri Mariboru 1589–1602, II.*, Gradivo za zgodovino Maribora, XXXV. zvezek, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 2010, str.129.

prišel na Štajersko. Postal je pomožni predikant v Judenburgu, kjer je leta 1597 umrl.³³

Kaže pa, da je imel Lierzerjev odhod nekatere zanimive posledice. Obisk Betnave je vseskozi naraščal in kapelico so morali dvakrat povečati, med drugim zaradi obiska okoliških, primarno ali vsaj bolj kot ne izključno slovensko govorečih kmetov. Slednji so iz časa delovanja središča izpričani le v Kamnici zahodno od Maribora. Brez dvoma so sicer redki kmetje na Betnavo prihajali tudi od drugod, a so se kamniški v virih najverjetneje znašli zato, ker so morali čez mariborski most. Vsekakor je bilo slovensko govorečih evangeličanskih kmetov dovolj, da so leta 1595 prosili za predikanta, ki bi bogoslužja vodil tudi v njihovem jeziku. Čeprav gre za edini ohranjeni podatek o takšni želji z Dravskega polja, kaže po letnici sklepati, da je morda šlo za posledico Lierzerjevega odhoda. Kot domačin iz neposredne bližine Cobrca je verjetno vsaj nekoliko obvladal tamkajšnje slovensko narečje in morebiti je nekaj slovenskih besed pri bogoslužjih namenil tudi dravskopoljskim kmetom. Nenazadnje je s predikantsko službo pričel leta 1581 v Dravogradu.³⁴

Reformacija na Dravskem polju je sicer imela prevladujoč nemški jezikovni značaj, vendar sta bila tako Maribor kakor Ptuj še ves zgodnji novi vek funkcionalno dvo- oziroma celo trojezični (italijanščina) mesti. Evangeličanski meščani pri tem niso bili nobena izjema. Obenem je moralo tudi lokalno plemstvo nekoliko uporabljati slovenščino, že zaradi komunikacije s svojimi podložniki. Izpričano je, da je nekaj slovenščine znal Klemen Welzer, leta 1594 umrli drugi betnavski inšpektor Krištof pl. Prag pa je svojim dedičem med skoraj 50 knjigami zapustil tudi tri v slovenskem jeziku, med njimi delo *Postilla Slovenska* Sebastijana Krelja.³⁵

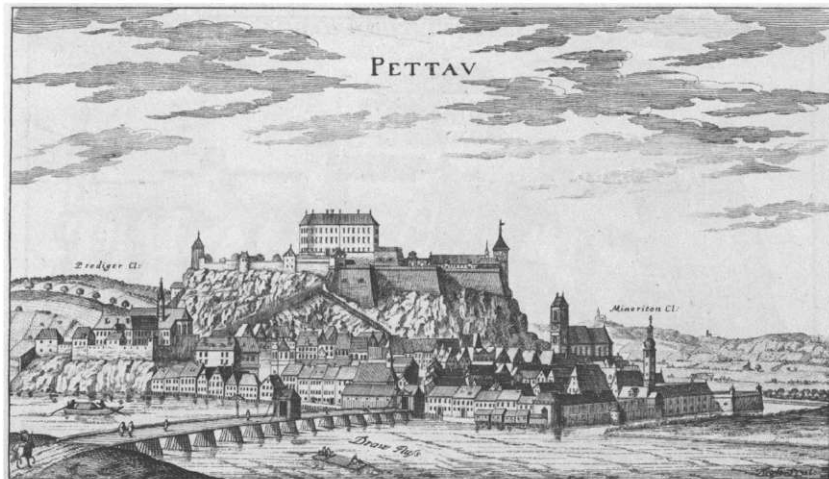
Welzer je s smrtjo pl. Praga ostal edini inšpektor, istega leta pa je predikant Lautenschlager začel na Betnavi voditi evangeličanske matice, vendar se niso ohranile.³⁶

33 Oman, *Evangeličanska postojanka III.*, str. 8; prav tam; GZM 38/2, str. 16; Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 10.

34 Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 11; Oman, *Evangeličanska postojanka*, GZM 38/2, str. 16.

35 Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 11.

36 Prav tam, str. 10.

Slika 3: *Ptuj proti koncu 17. stoletja*
(G. M. Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, 1681)

Dogajanje po nastopu nadvojvoda Ferdinanda II. do leta 1600

Vrhuncu skupnosti je kmalu sledil njen zaton. Leta 1595 se je v nižjeavstrijske dežele vrnil sin Karla II., še ne polnoletni Ferdinand II. (vladal 1596–1637), kar so tudi katoličani na Dravskem polju izkoristili za zaostrovanje odnosa s svojimi konfesionalnimi nasprotniki. Betnavsko središče je dotlej že doživelo nekaj blažjih vdorov in vandalističnih izpadov, konec leta 1595 pa je sledil najhujši pred njegovim uničenjem. Trije opiti katoliški duhovniki z mariborskim vikarjem Antonom Manicorjem na čelu so tedaj vdrli v molilnico ter z napismi o »lažnivi službi božji in lažnivem pridigarju« oskrunili oltar.³⁷

V Mariboru je do prvih sprememb prišlo v začetku naslednjega leta, ko je mesto po dolgem času znova dobilo katoliškega mestnega sodnika, pa tudi mestni svet je evangeličanom spolzel iz rok. Tudi mestna evangeličanska šola je bila zaprta, učitelj Nikolaj Sobrius pa začasno izgnan. Pouk, vendar le za dečke, se je preselil na Betnavo. Kljub temu

³⁷ Prav tam, str. 12–13.

sta zakonca Sobrius v mestu še naslednji dve leti naskrivaj poučevala otroke obeh spolov. Resničnost so postale tudi denarne kazni, s katerimi so grozili že Ferdinandovi predhodniki. Prav tako so se zaradi nespoštovanja deželnoknežjih ukazov nekateri Mariborčani znašli v graškem zaporu, med njimi nesojeni mestni sodnik Blaž Sekhel in dva mestna svētnika. Vendar si tudi katoliške mestne oblasti še niso prislužile deželnoknežjega zaupanja, saj so bile pod vikarjevim nadzorom. Ne zaman, spomladi 1597 je bil za mestnega sodnika še zadnjič izvoljen evangeličan, Luka Hofer, vendar položaja ni zasedel.³⁸

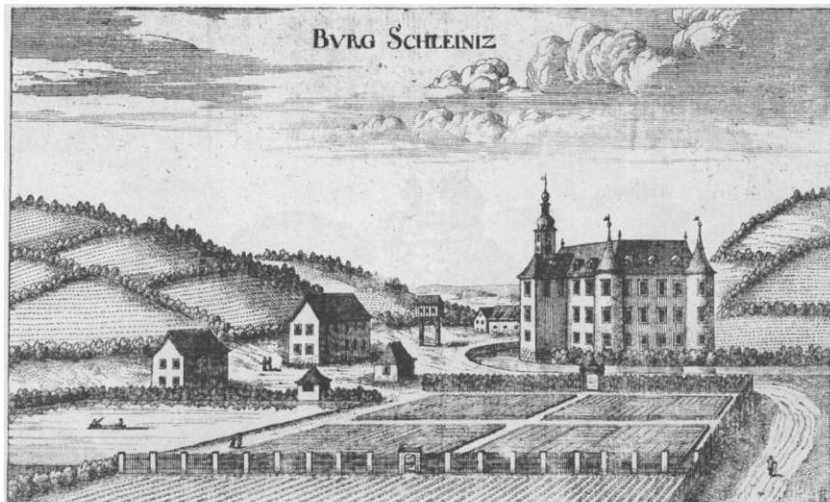
Z začetkom leta 1598 je bilo miru za evangeličane v Mariboru konec. Mestni sodnik je postal odločno protireformacijsko usmerjeni Melhior Herbstberger, brat podpisnika bruškega libela Baltazarja, nekoč tudi sam evangeličan. Melhior je iz mesta dokončno izgnal Sobriusa, meščanom pa je ob nedeljah začel zapirati mestna vrata, da niso mogli k bogoslužju na Betnavi. Celo Klemen Welzer ga je moral prositi, naj ga spusti ven, pa je bil plemič. Pritisk je bil tako nevzdržen, da je skupnost razmišljala celo o prestavitvi bogoslužij na ponedeljek. Še več, kmalu po Herbstbergerjevi izvolitvi je v mestu skoraj prišlo do oboroženega spopada med konfesionalnima stranema, ker sta mestni sodnik in vikar z oboroženimi privrženci načrtovala zajem predikanta, ko bi se ta vračal skozi mesto. Lautenschlager, pravočasno posvarjen, pa je ostal v Viltušu, kjer je obiskal Jurija Krištofa barona Herbersteina, brata Wolfa Viljema. Jurij Krištof je naslednji dan z oboroženim spremstvom prišel v mesto ter zaslišal tako mestnega sodnika kakor vikarja. Oba sta se pred besnim baronom izgovarjala, da naj o vsem skupaj ne bi ničesar vedela, vendar do česa hujšega le ni prišlo.³⁹

Zadnji udarec je dravskopoljski okraj leta 1598 doživel poleti, ko je umrl neutrudni Klemen Welzer pl. Eberstein, gonilna sila in vsaj *de facto* vodja okraja. Inšpektorat je začasno ostal prazen, tekoče posle pa sta kak mesec dni vodila v Mariboru živeča deželni zdravnik dr. Janez Homelius Secundus in Mihael Näglitsch, nekdanji upravitelj gradu Spodnji Maribor. Kot zadnji betnavski inšpektor jima je nato sledil Adam baron Kollonitsch, lastnik gradu in gosposčine Slivnica.⁴⁰

38 Prav tam, str. 13–14.

39 Prav tam, str. 14.

40 Prav tam; prav tam, str. 19–20.

SLIKA 4: *Grad Slivnica proti koncu 17. stoletja*
(G. M. Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, 1681)

Uničenje središča in konec dravskopoljskega okraja augsburške veroizpovedi

Po dveh letih stopnjujočega se pritiska je bila usoda betnavskega središča zapečaten v jutranjih urah 8. januarja 1600, ko ga je dežel-noknežja protireformacijska vizitacijska komisija ukazala uničiti. Večino stavb so požgali, predikantovo hišo deloma celo razstrelili s smodnikom, pokopališče pa zravnali z zemljo. Pri svojem početju je bil del oboroženega spremstva komisije tako vnet, da so štirje možje ob požigu molilnice pozabili na previdnost in izgubili življenje; postali so edine znane smrtno žrtve stoletje trajajočega konfesionalnega spora na Dravskem polju. Tako Georg Lautenschlager kot Nikolaj Sobrius sta središče zapustila že pred tem. Predikant je dobil zavetje v Račah pri Offu baronu Teuffenbachu, učitelj pa v Slivnici pri baronu Kollonitschu. Grad Betnava je komisija seveda pustila pri miru, je pa baronu Herbersteinu zagrozila, da mu bo dala grad porušiti s

topom, če bo še enkrat dal posekati vislice, ki jih je na pogorišču središča postavila v svarilo.⁴¹

V Mariboru se je komisija, ki jo je vodil salzburški generalni vikar in sekovski škof Martin Brenner, mudila med 6. in 15. januarjem. Vsi meščani so bili izprašani po veroizpovedi in vsi, ki so se izrekli za evangeličane, so morali mesto zapustiti ob plačilu 10% vrednosti svojega premoženja. Izgnancev je sicer izpričanih manj kot deset, med njimi sta bila Mihael Näglitsch in Jurij Creätsch. Upad vztrajanja v veroizpovedi gre prisoditi različnim vzrokom, vsekakor tudi strahu pred komisijo, ki je v mesto prišla z okoli 400 vojaki in oboroženci. Čeprav spreobrnitev – pri evangeličanih druge in tretje generacije ne gre za *vrnitev* v katoliško vero – ni bila posledica fizičnega nasilja, je bila navzočnost za skoraj pol mesta oborožencev vsekakor psihološko nasilje. Kljub temu je spreobračanje potekalo zlasti s pridigami. Na smrt bolan naj bi se spreobrnil celo dr. Homelius. Spregledati pa ne gre tudi političnega in družbenega pritiska, ki se je med meščanstvom stopnjeval že četrto leto zapored.⁴²

Na Ptujju je komisija po enakem postopku delovala med 15. in 20. januarjem. Število ptujskih izgnancev je bilo podobno nizko kakor v Mariboru, prav tako v obeh mestih ni manjkalo demonstrativni sežig prepovedane evangeličanske literature.⁴³

Zemljišče na Betnavi so deželni stanovi poleti 1600 vrnilo Wolfu Viljemu baronu Herbersteinu, ki je dal pokopališče obnoviti kot zasebno. Tako je imelo mir pred deželnim knezom vse do dokončnega izгона evangeličanskega plemstva leta 1629, zadnji pokop evangeličanke pa je na njem izpričan še leta 1636.⁴⁴

Sklepno dejanje dravskopoljskega okraja augsburške veroizpovedi je bilo 6. decembra 1602, ko je Adam baron Kollonitsch v Gradcu deželnim stanovom predal zaključni obračun središča. Okraj je sicer

41 Prav tam, str. 14.

42 Prav tam.

43 Matej Slekovec, *Župnija in nadduhovnja v Ptujju: zgodovinska črtica*, samozaložba, Maribor 1889, str. 87–88; Erich Winkelmann, *Zur Geschichte des Lutherthums im untersteirischen Mur- und Draugebiet, Vernichtung des lutherischen Kirchenwesens unter Ferdinand II.*, *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus im ehemaligen und neuen Österreich*, 57 (1936), str. 94–95.

44 Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 14.

prenehal delovati že prej istega leta, ko sta bila iz službe odslovljena Sobrius in Lautenschlager. Slednji je po uničenju središča deloval na tukajšnjih plemiških sedežih, večinoma na Vurberku, nato se je vrnil domov na Bavarsko in tam leta 1603 umrl kot predikant v Schwenenbachu.⁴⁵

Zaton in konec dravskopoljske evangeličanske skupnosti v zgodnjem novem veku

Čeprav je bil Mariboru upad števila izpričanih evangeličanov po letu 1600 večji, je zaton skupnosti trajal precej dlje kot na Ptujju. Število mariborskih evangeličanov, ki so javno vztrajali v svoji veri, je sicer pričakovano drastično padlo, še posebej v primerjavi s seznamom iz leta 1595. Različne vizitacije so v naslednjih desetletjih tako tukaj naštele še največ pet družinskih poglavarjev, ob njih pa še največ štiri vdove augsburške veroizpovedi. Zadnja evangeličanka je v Mariboru izpričana leta 1637. Je pa v mestu in drugod na Dravskem polju v letih 1628–1629 pod krinko krojača iz Šlezije deloval kriptopredikant po imenu Jurij.⁴⁶

Ptujska evangeličanska skupnost ga verjetno ni več potrebovala, saj je zadnjič omenjena leta 1616. Vendar je bila dotlej precej številčnejša kot mariborska, pa tudi za bogoslužja je uspela občasno poskrbeti sama. Tudi gospe Ani Totting je poučevanje evangeličanskih deklet na Ptujju uspevalo vse do leta 1611, nato pa je z njim na svoji posesti v Majšperku nadaljevala do svoje smrti pet let pozneje. Nasploh so v ptujski skupnosti po letu 1600 prevladovalе ženske, ki jih je bilo med okoli dvajsetglavim občestvom okoli petnajst. Leta 1616 naj bi v Magdalenī Schauer imele celo svojo predikantko. Vzrok za takšno razmerje med spoloma je ležal v deželnoknežji politiki, saj vdov ali žena ni imel namena samih izganjati v tujino in ukazi za njihov izgon so bili le oblika pritiska, kot se je leta 1611 izkazalo na Ptujju.⁴⁷

45 Prav tam, str. 14–15; Oman, *Evangeličanska postojanka III.*, GZM 38/3, str. 20.

46 Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 15.

47 Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 42–52.

Evangeličansko plemstvo je v deželi ostalo do leta 1628, ko je dobilo enoletni rok za izselitev. Večina se ga je dotlej spreobrnila, ostalo je deželo zapustilo. Med člani rodbine gospodov Stubenbergov z Vurberka, denimo, so bili tako emigranti kot spreobrnjenci.⁴⁸

48 Amon, Liebmann, *Kirchengeschichte*, str. 162; Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gültten, Städte und Märkte*, Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Band 10, Verlag R. Oldenburg, München 1962, str. 78; Winkelmann, *Der Geheimprotestantismus*, str. 52.

the Scylla of "Christian" sacralizations of the nation, state, leader and other secular values and the Charybdis of "spiritual"/dualistic scorning or even rejection of "earthly realities".

UDC 274(497.5+497.4)"15":271/279

Vincenc Rajšp

The connections between the Slovene and the Croatian Reformation

The cooperation between the Slovene Reformers and the Reformation in Croatia was important. In publishing Protestant books in the Slovene language, Primož Trubar also thought of the Croats right from the beginning. Preachers from Slovenia also preached in Croatia in the spirit of the Reformation. In general the most important contacts took place during the time of the Urach printing works, led by Primož Trubar, while its operation was made possible by Baron Ivan Ungnad. The province of Carniola had the closest links with the Reformation movement in Croatia. At Metlika in Carniola the preacher Vlahović was active in the Croatian language, he also had the important role of evaluating the Croatian books that were printed in Urach. Carniola had close links with Protestant preachers on the military frontier. The province played a significant part in disseminating Croatian Protestant books.

UDC 271/279:94(497.4Maribor+ 497.4Ptuj)

Žiga Oman

Die Reformation auf dem Dravsko polje: die frühneuzeitlichen Gemeinden der Augsburger Konfession um Maribor und Ptuj

Das Jahrhundert der Reformation auf dem Dravsko polje (Draufeld), von den ersten Erwähnungen der neuen Religion 1528 bis zum Tode der letztbekanntesten Evangelischen 1637, folgte den Ereignissen im Land. In Maribor (Marburg an der Drau) verankerte sich die Augsburger Konfession in der bürgerlichen Führungsschicht schon vor Mitte des 16. Jahrhunderts, erlangte die Oberhand noch vor dem Grazer Landtag 1572, und hielt sich noch ein Vierteljahrhundert an der Spitze. In Ptuj (Pettau) hatten die Evangelischen eine solche Übermacht, wie es scheint, nie erlangt. Trotzdem waren sie zumindest seit obengenannter Jahreszahl kein unbedeutender Faktor in der Stadt. Dabei sind die dortigen Ereignisse aufgrund mangelnder Quellen wesentlich schlechter belegt als die in Maribor. Das standhafte Auftreten des gegenreformatorischen Klerus um 1587 drang die evangelischen Gemeinden auf dem Dravsko polje, die stets vom Adel geleitet wurden, zur Errichtung einer eigenen kirchlichen Organisation. Bis dahin hatten

sie das nicht wirklich nötig, da sie sich auf die Strukturen der katholischen Pfarren stützen konnten, vor allem in Maribor. So organisierten sich die hiesigen Gemeinden im Draufelder Bezirk der Augsburgischen Konfession, der durch die entscheidende Hilfe der Landstände beim Schloss Betnava (Windenua) ein eigenes Kirchen- und Schulzentrum errichtete. Das Zentrum war in den Jahren 1589–1600 aktiv und ermöglichte die letzte Blütezeit der hiesigen evangelischen Gemeinden, vor allen der Marburgerischen. Dabei gehörte zu ihnen, trotz des überwiegend deutschen Charakters, stets auch die slowenische Bevölkerung. Den entscheidenden Schlag bekamen sie alle Anfang des Jahres 1600 durch die Gegenreformation. Trotzdem bedeutete die Vernichtung des Windenauer Zentrums und die (Re-)Katholisierung nicht das sofortige Verschwinden der hiesigen Evangelischen. Besonders widerstandsfähig war die Pettauer Gemeinschaft die zum größten Teil aus Frauen bestand, obwohl die kleinere Marburgerische (Krypto-)Protestantische Gemeinde länger fortbestehen blieb. Manche Gläubige blieben auch nach der endgültigen Ausweisung des evangelischen Adels 1629.

UDC 321.64:27(430) "1933/1945"

France Martin Dolinar

The Roman Catholic Church in Germany during the Third Reich

In their joint pastoral letter of 23 August 1945 the German Catholic bishops acknowledged with sadness that during the Second World War part of the Roman Catholic population had collaborated in the crimes of the Nazi regime "against human freedom and human dignity". The older generation of German bishops had experienced Hitler's rise to power under the impression of the cultural war, which in its consequences exercised an important influence on the German Catholic Church far into the 20th century. When Hitler came to power, the population of somewhat over 69 million Germans was almost two thirds Protestant and one third Catholic, while the biggest religious minority was Jewish. A significant role in Hitler's assumption of power was played by one of the most influential German Catholic politicians of that time, Franz von Papen, and alongside him the Catholic Centre Party, as both underestimated Hitler's aggressive nature and cunning tactics in the struggle for unrestricted power within the state. In 1930 the president of the Episcopal Conference in Fulda, Cardinal Adolf Bertram, warned of the danger of exaggerated nationalism and the growth of racial intolerance. Then the following year the Catholic bishops drew attention in a special declaration to the incompatibility of Christianity and Nazi ideology. The fateful turnabout came after the Concordat of 1933 was concluded and after Hitler's reassuring yet misleading declarations in favour of the Catholic Church, which led the bishops to conditionally revoke their prohibition on